MELÂMET

(levm ahlakı)

Eleştiri ve kınama anlamındaki levm ve melâmet, Kur'an'da türevleriyle birlikte 14 yerde geçer.

Kaamus mütercimi Âsim Efendi (ölm. 1819), levm sözcüğünü, o muhteşem Türkçesi ile şöyle anlamlandırıyor: "Serzeniş manasınadır ki, Türkçe'de kınamak tabir olunur."

Levm, Kur'an'da, hayatın en yaratıcı değerlerinden biri olarak gösterilmektedir. Levmi kendi hayatında işletmeyenlerin maruz kalacakları acı son, çok ilginç bir tablo halinde şeytanın ağzından verilmiştir. Son hesap gününde şeytandan şikâyetçi olanlara bizzat şeytan şöyle diyecektir:

"Beni levm etmeyin, kendi benliklerinizi levm edin!" (ibrahim, 22)

Bunun çözülmüş şekli şudur: Vaktinde kendinizi levm edebilseydiniz, şimdi beni levm ederek tatmine çalışmazdınız.

Levmin yaratıcı bir değer olarak hayata girmesi için özeleştiri halinde işlemesi gerekmektedir. Kur'an bize gösteriyor ki, yaratıcı benlik, bir anlamda, kendini eleştiren benliktir. Her şeyden önce, insan, kendi iç benliğine yönelen keskin bir bakış olarak gösterilmektedir:

"Gerçek şu ki insan, öz benliği üzerine yönelmiş keskin ve derin bir bakıştır." (Kıyame, 14)

Böyle bir varlığın varoluş bünyesindeki yeri elbette büyük olacaktır. Yapısındaki bu levm özelliğini, yaratıcı ve kontrol edici bir faaliyet halinde işlevsel kılan bir benliğin değeri öylesine büyüktür ki, bizzat Yaratıcı, bu benliğin varlığına yemin ederek onu yüceltmektedir:

"Kendisini ısrarla kınayan benliğe yemin ederim ki iş, onların sandıkları gibi değil!" (Kıyame, 2)

AYDINLANMA SANATI OLARAK MELÂMET

Levmin insan hayatını yukarı boyutlara taşımasında, aydının yani bilen, fark eden insanın durumu çok önemlidir. Levmi olmayan aydın, aydınlığının hakkını vermeyen, sorumluluğunun bilincinde olmayan benliktir. Aydın, bir anlamda levm edebilen insandır. Çünkü aydın, uyaran insandır. Uyarı, esası itibariyle bir eleştiri, bir levmdir. Bunun içindir ki, aydınlığın öncüleri olan peygamberlerin temel sıfatlarından biri de 'nezîr' yani uyarıcı olarak belirlenmiştir. Uyarıcı niteliği olmayan benlik, aydın olamaz. Uyarmak için ise iki temel niteliğe sahip bulunmak gerekir:

1. Özeleştiriyi sürekli işletmek,
2. Onun bunun kınamasına takılarak yürüyüşü durdurmamak.

Levmin inandırıcı ve içten olmasının göstergesi ise onun öncelikle sahibine yönelmesidir. Kendi benliğinden başlayarak, kendi yakınlarım, kendi yandaşlarını, kendi ortaklarını ve nihayet, kendi coğrafyasını bireysel ve toplumsal düzlemlerde eleştiremeyen veya eleştirmeyen bir aydından insanı yukarı boyutlara çeken düşünce üretimi beklemek boşunadır.

Yaratıcı kudret, tekâmül yolunda hayvandan insana geçişin kapısını 'levvâme' yani kendini eleştiren benlik olarak tanımlıyor. Bu eleştirme, çekirdek varlık olan bireyin kendi 'ben'ini eleştirmesinden başlar, bir ulusu eleştirmekle devam eder ve nihayet kıtaların, medeniyetlerin eleştirisine uzanır. Bu boyutların her biri kendi çapında birer benliktir. Bunların çekirdeği olan bireyin bu boyutların her birine bir levvâme yapısı kazandırması, onun insanlık borcudur. Bu borcun altından kalkabilecek yetenek ve donanımda olup da konuşmayanlarla, konuşanlardan rahatsız olanlar insanlık dünyasının en sefil yaratıklarıdır. Kur'an onları 'hakkı saklayan zalimler' olarak damgalarken, İslam'ın muazzez Peygamberi onlardan 'dilsiz şeytanlar' diye söz etmektedir.

Levvâme sırrı, yani benliğin özeleştiri yapması işletilmeden hiçbir alanda ileri boyutlara geçmenin mümkün olmayacağı, varoluşun en esaslı kanunlarından biridir. Nitekim günümüz İslam

dünyası, eleştiriden rahatsız olduğu, eleştiri yapanları düşman ilan ettiği içindir ki dibine yuvarlandığı zillet ve sefaletin kahrından bir türlü kurtulamıyor. Nasıl kurtulsun?! "Kitabım" dediği Kur'an, eleştirisiz tekâmül olmaz diyor; İslam dünyası ise eleştiri yapanları düşman ilan ediyor. İslam dünyası övülmek, hep övülmek istiyor.

Levvâme sırrından nasiplenmek, varoluş yolunda mesafe alan bir benliğin belirgin özelliği olduğuna göre, 'varolan benlik' (kadavra benlik değil) eleştiriyi her ortamda yapacaktır. Çünkü levvâme nefs (özeleştiri yapan, bunu bir oluş ilkesi halinde işleten benlik) yücelmenin motor gücünün bu eleştiri olduğunu iyi bilir. Ve bilir ki, bu eleştiriden kaçmak, benliğin, varoluşa ihaneti, pelteleşmeyi ve sünepeliği yeğlemesidir.

Kendini eleştirmeyenin eleştireceği başka bir şey olamaz. Eleştiri hakkına sahiplik belgesi, benliğin kendini eleştirme gücüne ulaşmasıyla elde edilir.

KÂMİL İNSAN YARATMA SANATI OLARAK MELÂMET

Kur'an'dan şunu öğreniyoruz: Allah dışında bir kuvvete teslim olmamak ve böyle bir kuvvete dayanmamak, faal bir ahlak gerçeği olarak hayata ancak melâmet sayesinde girebilir. Melâmet, insanı kaderine hâkim kılmak isteyen Kur'an'ın 'kendi varoluşunu kendi eliyle gerçekleştirme gücü' olarak öne çıkardığı sanatın diğer adıdır. Meseleyi bu Kur'ansal yapısıyla en ideal şekilde kavrayan düşünürlerden biri, belki de birincisi Muhammed İkbal'dir. Şöyle diyor:

"İnsan bir özgür-sorumlu varlıktır. İnsan, kaderini kendi yaratan bir varlıktır ve onun esas işi bu kaderi oluşturmaktır. Tanrı ile insan arasında herhangi bir aracı söz konusu değildir.

"Tanrı, insan haklarını doğuran gücün diğer adıdır."

"Kur'an, Hz. İsa'yı Tanrı'nın ruhu olarak görmesine rağmen, Hristiyanlıktaki 'Tanrı ile insan arasında aracı' (redeemer) fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır."

İkbal, Hristiyanlık'taki kilise otoritesiyle 'kurtancı-mesih' fik-

rinin, 'insanın kendi kendine yetmezliği' tezine dayandığını, Kur'an'ın, 'insanın bütün gelişme imkânlarını felç eden' bu tezi yıktığını ifade etmektedir. (İkbal, *Mam As An Ethical and Political ideal,* 67-68) Ve İkbal, nihayet şu sonuca varıyor:

"Güçlü bir bedende güçlü bir irade formülü, İslam'ın ahlaksal idealinin kısa bir ifadesidir." (Age. 74)

Kur'an'ın, imanın en güçlü belirtisi olarak tanıttığı melâmet, insan özünün şekle ve realitenin aldatıcı görünüşe karşı konuluşudur. Şekil, aldatıcıdır. Varlık ve oluşta, genellikle, görünen, esas gerçeği gizler. O halde gerek ontolojik planda gerekse metafizik ve ahlaksal planda görünenle yetinmek ve görünene birinci derecede değer vermek bir seviyesizliktir. Görülenin arkasına geçmek gerekir.

İnsanlık tarihi, basit el zanaatinden en ileri sanata, basit tekerlekten göklerin fethine kadar ne başarmışsa, melâmet yolunda yürüyenler sayesinde başarmıştır. Gökleri araştıran Tales, göklere bakarak yürüdüğü bir sırada farkında olmadan bir çukura düşmüş ve bunu gören bir kadın şöyle demişti: "Senin nene lazım gökleri incelemek, önündeki çukuru görmüyorsun, be adam !" Ama Tales buna rağmen gökleri incelemeye devam etmiştir.

En geniş anlamıyla melâmet, işte budur: Sadece iğretiyi ve aldatıcıyı görebilenlerin tenkit ve saldırısına aldırmadan yürümek. Yaratıcı benliğe dışarıdan, kalabalıktan gelen kınamalar yaratıcı yürüyüşü aksatmamalıdır. Bu kınamalara takılarak yürüyüşü aksatan ruh, zaten yaratıcı ruh olamaz.

Gerçek şu ki, yaratıcı ruhu sürekli kınayan şuursuz kalabalık, iki yüz kilometre süratle yol alan bir trenin arkasından havlayan köpeklere benzer. Köpek havlamaları yüzünden tren durdurulmaz.

MELÂMETİN İKİ İŞLEVİ

Kur'an, özlediği Prometheus (kahraman-aydın tip) tipinin temel özelliğini 'levm' yani özeleştiri olarak belirlemektedir.

Kur'an'ın verilerinden anlıyoruz ki, melâmet veya levm ahlakının biri merkezden çevreye, ikincisi çevreden merkeze olmak üzere iki seyri, iki görünümü vardır.

Birincisi, benliğin kendi eleştirisini bizzat kendisinin yapması anlamında levmdir ki, Kur'an bunu ifade ederken insanı, 'öz-eleştirisini titizlikle yapan benlik' (en-nefs-ü'l-lewâme) olarak tanıtıyor. İnsanın bütün yaratıcılıklarının, o arada bütün ahlaksal erdem ve değerlendirmelerinin temelinde 'içsel gözlem' (introspection) diye ifade edebileceğimiz derûnî muhasebe yatmaktadır. Bu gerçek, Kur'an'ın özellikle şu üç beyyinesinde ölümsüzleştirilmiştir:

"Kendi benliklerinin içinde olup bitenleri de mi düşünmediler!" (Rum, 8)

"İş, onların sandıklan gibi değil! Kıyamet gününe yemin ederim ki, öyle değil! Kendisini ısrarla kınayan benliğe de yemin ederim." (Kıyame, 1-2)

"Gerçek şu ki, insan, öz benliği üzerine yönelmiş keskin ve derin bir bakıştır." (Kıyame, 14)

Bir kere, özeleştiri yapan benliğe yemin edilmiş olması, bu benliğin varlık ve oluş bünyesinde çok önemli bir yer tuttuğunun kanıtıdır. Nitekim Kur'an bu levvâme nefsi, insan benliğinin yedi mertebesinden biri olarak belirlemiştir.

Özeleştiri anlamında melâmetin elbette ki 'ben' kavramının bütün boyutlarında işletilmesi esastır. Yani levvâme benlik, mistik çevrelerin sandığı gibi sadece bireyde söz konusu değildir. Kur'an penceresinden baktığımızda levvâme benlik bireyden başlayarak, grupsal, bölgesel, toplumsal, ulusal ve nihayet uluslararası benlikler halinde işlevsel olmalıdır.

Medeniyetler de birer benliktir; onlar da özeleştiri yapmalıdırlar.

"Kente/medeniyete de sor!" (12/82) emrini veren kitap Kur'an' dır. O halde onun özeleştiri yapacak benlik kavramı, işaret ettiğimiz bu boyutların tümünü kucaklayacak bir kavram olacaktır. Kur'an'ın melâmet anlayışı, her bireyin olduğu kadar her milletin ve her medeniyetin de özeleştiri yapmasını esas alan yaratıcı bir kavramdır.

Levmin ikinci görünümü ise 'çevreden gelen eleştiri ve kınamaları iman ve misyonun önüne geçirmemek' olarak tanımlanabilir. Bu noktada en önemli ayetler şunlardır:

"Ey inananlar! İçinizden kim dininden dönerse şunu bilsin: Allah, yakında, kendilerini sevdiği **ve kendisini seven, müminlere** karşı **boynu bükük, kâfirlere karşı başı dik bir topluluk getirecektir! Bunlar Allah yolunda** tüm **gayretleriyle** didinirler, **hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah**'ın, dilediğine **yönelttiği bir lütuftur. Allah, yaratılışı ve yarattıklarını genişletir, her şeyi bilir."** (Mâide, 54)

"İman sahiplıri öyic binliklerdir ki onlara. Uütün Nisanlar **aleyhinizde bir araya geldiler, korkun' dendiğinde onlann imanları daha da artar ve şövle derler: 'Allah bize yeter. Ne güzel dayanaktır O."** **(Âli** İmran, 173)

Bu ayetler, sonsuzlaşma niyet ve gayretinde olan ruhun, gerektiğinde bütün insanlığa meydan okuyabileceğini ve aleyhinde söyleneceklerden asla etkilenmeyeceğini göstermektedir. Tarih yaratan benliklerin tümü böyledir.

İslam düşüncesi, melâmetin en büyük temsilcileri olarak peygamberleri gördüğünden, peygamberleri taklit kurumu olan tasavvufu da bir melâmet kurumu olarak görür. Bu yüzden, melâmet, bağımsız bir tarikat adı olmanın yanı sıra bütün tarikatların esası; Allah yolunun en tükenmez sermayesi sayılmıştır. Hiçbir tasavvuf! eser yoktur ki, melâmeti anlatan ve onun değerine dikkat çeken bir bölüm içermesin (Örnek olarak bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maarif,* Melâmet bahsi; İbn Arabî, *el-Fütûhât,* 2/225 vd.)

Mâide 54. ayet bize, melâmet hakkında şu noktaları tespit imkânı vermektedir:

1. **Melâmet bir ilahî lütuftur ki, Allah onu çok seçkin kullarına layık görür.**

2. Melâmet ehlinde, Allah'ı sevmek ve Allah tarafından sevilmek sırrı gerçekleşmiştir.

3. Melâmet ehli, gerçek cihat ehlidir.

4. **Allah'ın insana yüklediği emanetin icaplarını yerine getirmek için melâmet şarttır.**

Cenabı Hak, melâmet sırrına yabancılaşanları, emanetini taşıma görevinden azletmekte ve yerlerine başkalarını getirmektedir.

Samimiyetin sanatı diyebileceğimiz melâmet, bir tasavvuf terimi olarak iyi ve olumlu yönleri saklayıp, kınamaya konu olacak yönleri açığa çıkararak yalnız Allah karşısında gerçekleştirilen arınmayı esas almak şeklinde tecelli eden tutumun adıdır. Böyle bir tutum, kulun gönül dünyasının ve niyetinin esas alınmasını ve insanlar karşısındaki ikiyüzlülük, düzenbazlık ve din ticareti gibi huyların terkedilmesini gaye edindiği için Kur'an'ın idealindeki ahlak ve şahsiyetin tam ifadesidir. Bu böyle olduğu içindir ki, Neyzen Tevfik'in ölümsüz deyişiyle, 'gözlerinden riya sidiği akan dinciler', melâmet ahlakına sahip olanları asla sevmez, onları dindışı ilan etmekten bile çekinmezler.

Melâmet, kâmil imanın ve şirkten kurtuluşun garanti belgesidir. Çünkü riyanın can düşmanı, melâmettir. Ve riya, şirkin en kuduz, en namert ve en yıkıcı şeklidir. Melâmetin yer tuttuğu bir benlikte riya aramak boşunadır, çünkü böyle bir benlikte riya barınamaz. Hz. Muhammed'in ahlak ve davranışlarının özünde melâmet vardır. O, şöyle buyurmuştur:

"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, kalplerinize ve davranışlarınıza bakar." (Müslim, birr; İbn Mâce, zühd)

Eserinde, kavramların felsefî karakterlerine işaret eden Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin, Melâmiyye başlığı altında şunları söylemesi, melâmet düşüncesinin İslam bünyesindeki yerini anlatması bakımından çok ilginçtir:

"Melâmiler, iç dünyalarında olan üstün değerleri dışa vurmayan bir topluluktur. Bunlar, özde doğruluğu elde etmeye gayret gösterdiklerinden her şeyi dış dünyadaki şekliyle değil, görünmeyen âlemki varlığıyla itibara alırlar. Böyle olunca da, bunların irade ve ilimleri Allah'ın irade ve ilmine aykırı olmaz." (Cürcânî; *Târifat,* Melâmiyye maddesi)

SAMİMİYET VE KURTULUŞ SANATI OLARAK MELÂMET

Melâmet, sonsuz kurtuluşu garantileyen samimiyetin de sanatıdır. Hiçbir ibadet, ne kadar yoğun olursa olsun, melâmetin kazandırdığı riyasızlığın önüne geçemez.

Hz. Muhammed'in sahabesi içinde en ünlülerinden biri de, Abdullah bin Nuaymân (veya Nuaymân bin Amr) adlı sahabîdir. Riya düşmanlığının, melâmet ahlak ve meşrebinin en tipik temsilcilerinden biri olarak görülen Abdullah ve oğlu çok içki içerdi ve bu yüzden ağır eleştirilere maruz kalırlardı. Bütün hadis kaynaklarında adı ve serüveni ile yer almış bulunan bu zât, melâmet meşrebinin sahabe içindeki piridir. O, dış görünüşü bakımından, özellikle ibadet hayatındaki lakaytlıkları yüzünden halk nezdinde makbul bir adam sayılmıyordu. Ancak Hz. Peygamber katında onun iki büyük seçkinliği vardı:

1. Riyakârlıktan arınmış olmak,
2. Bedir gazisi olmak.

Oğlu ve kendi çok şarap içtiği için halk onlara 'Hammâr' (çok şarap içen) derdi. Bu Hammâr sözü, zamanla, eşek anlamına gelen 'himar'a çevrildi ve Abdullah bin Nuaymân (ölm. 60/679 civarı), davranışları yüzünden Himar diye anılır oldu. Hatta bazı kaynaklar onu Abdullah el-Himar' diye kayda geçirmektedir.

Hz. Peygamber, şarap içen Abdullah'a, ihlal ettiği yasağın cezası olarak hadd-i şirb (içki içme cezası) uygulatırdı. Bu ceza uygulatmanın birkaç kez tekrarlanması yüzünden, sahabîler Abdullah'a iyice içerlemişlerdi. Fakat konunun bir başka görünümü, daha ilginçtir: Hz. Peygamber, bu sarhoş sahabîyi çok severdi. Onun nüktelerine, hazır cevaplarına, kendisine yöneltilen hakaret ve ithamlar karşısındaki tahammülüne takdirle bakardı. Ve uzun bir süre ortalıkta görünmediğinde onu aratır, sohbetine çağırırdı.

Abdullah bir gün, sarhoş bir halde Peygamber huzuruna getirilmişti. Ceza uygulanması emredildi. Mecliste bulunanlardan Hz. Ömer çok kızdı ve Abdullah'a lanet okudu. "İçki yüzünden ne kadar da çok derdest ediliyor" diye onun üstüne yürüdü. Ömer'in bu tavrını gören Hz. Peygamber, Ömer'e öfkelendi ve şöyle dedi:

"Ona lanet etmeyin! Allah'a yemin ederim ki, ben onun, Allah'ı ve Peygamberini sevmiş olduğundan başka bir şeyine tanıklık etmeyeceğim." (Bu olay ve Abdullah hakkında bk. Kâmil Miras; *Buharı Tecridi Sarih Tercümesi,* Diyanet İşleri yayını, 12/275-276)

İşte, bizim esas aldığımız mesaj, bu sözde yatmaktadır. Dış dav-

ranışları ile eşek olarak adlandırılan bir şahıs, iç dünyasındaki samimiyet ve zenginlik yani riyasızlık yüzünden, Peygamber tanıklığı ile aşık adına layık görülebilmektedir.

KORKUYA KARŞI GÜÇ KAYNAĞI OLARAK MELÂMET

Kur'an vicdanının büyük temsilcisi Muhammed İkbal (ölm. 1938), insan varlığını ve insanın yaratıcı kudretlerini tahrip eden bir numaralı belanın korku olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, 'korku, bütün kötülüklerin, bütün serlerin kaynağı' (the source of ali evils) olarak görülmelidir. Şöyle diyor İkbal:

"İslamın temel hedefi, insanı korkudan azade kılmaktır. Eğer korkunun, insana egemen olan ve onun ahlaksal ilerleyişini frenleyen bir kuvvet olduğu öne sürülürse insanın da şu değerlerin bir birleşimi olduğu dikkate alınmalıdır: Kuvvet, enerji, irade, sonsuzluk gücünün tohumu. O halde insanın aslî tabiatı iradeden oluşmaktadır; zeka ve kavrayıştan değil." (ikbal, *islam As An Ethical and A Political ideal,* 59-66)

Demek oluyor ki, 'Allah'tan başka birilerinden korkma'nın devrede olduğu temel bahis, din bahsidir. Ve birinci derecede korkanlar da dini tebliğ mevkiinde olanlardır. O halde, melâmet herkesten önce onlar için kaçınılmazdır.

Kur'an'a dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz:

Melâmet ahlakından gerekli nasibi alamayanlar din adına tebliğe kalkıştıklarında varacakları ver Allah'a ve dine iftiradır.

Çünkü halktan korku ve 'halk ne der' kaygısının, onları bu noktaya taşıyacağı, tarihin ve Kur'an'ın tanıklığıyla sabittir. Kur'an'ın bize öğrettiği gerçeklerden biri de şudur:

Bir din mübelliği, aynı anda hem hakkı hem halkı memnun edemez. Böyle bir memnuniyet eşyanın tabiatına da dinin verilerine de aykırıdır. Mübelliğ va Hakk'ı seçecektir va halkı.